

Національна академія педагогічних наук України
Відділення філософії освіти, загальної та
дошкільної педагогіки НАПН України
Інститут проблем виховання НАПН України
Лабораторія морального, громадянського та
міжкультурного виховання

Громадянська ідентичність учнівської молоді на перетині суспільних змін

Препринт
за результатами
Всеукраїнського
опитування
учнівської молоді
та освітян
(лютий 2024 р.)

Її п'ятнадцять і вона торгує квітами на вокзалі.
Кисень за шахтами солодкий від сонця та ягід.
Потяги завмирають на мить і рушають далі.
Військові їдуть на Схід, військові їдуть на Захід.

Ніхто не зупиняється в її місті.
Ніхто не хоче забрати її з собою.
Вона думає, стоячи зранку на своєму місці,
що навіть ця територія, виявляється, може бути бажаною і
дорогою.

Що її, виявляється, не хочеться лишати надовго,
що за неї, виявляється, хочеться чіплятись зубами,
що для любові, виявляється, достатньо цього вокзалу старого
і літньої порожньої панорами.

Ніхто не пояснює їй, у чому причина.
Ніхто не приносить квіти на могилу її старшому брату.
Крізь сон чути, як у темряві формується батьківщина,
ніби хребет у підлітка з інтернату.

Формуються світло й темрява, складаючись разом.
Літнє сонце перетікає в зиму.
Все, що діється нині з ними всіма, називається часом.
Головне розуміти, що все це діється саме з ними.

Формується її пам'ять, формується втіха.
В цьому місті народилися всі, кого вона знає.
Засинаючи, вона згадує кожного, хто звідси поїхав.
Коли згадувати немає кого, вона засинає.

Сергій ЖАДАН

Національна академія педагогічних наук України
Відділення філософії освіти,
загальної та дошкільної педагогіки НАПН України
Інститут проблем виховання НАПН України
Лабораторія морального, громадянського та
міжкультурного виховання

Тетяна Окушко
Наталія Харченко
Руслан Малиношевський
Анжела Киреєва

Громадянська ідентичність учнівської молоді на перетині суспільних змін

Препринт за результатами
Всеукраїнського опитування учнівської
молоді та освітян (лютий 2024р.)

Київ 2024

УДК 37.011.3-052:342.71:159.923.2

*Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 9 від 2 вересня 2024 року)*

Рецензенти:

Литовченко О. В., завідувачка лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання НАПН України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник

Куниця Т. Ю., завідувачка лабораторії соціальної педагогіки та соціальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

Громадянська ідентичність на перетині суспільних змін. Препринт за результатами Всеукраїнського опитування учнівської молоді та освітян з проблеми формування громадянської ідентичності / І. Бех (наукове консультування), Т. Окушко, Н. Харченко, Р. Малиношевський, А. Киреева. За загальною редакцією Т. Окушко. – Івано-Франківськ: «НАІР», 2024. – 36 с.

ISBN 978-617-8011-87-1

DOI <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-87-1-2024-36>

В препринті подано результати Всеукраїнського опитування щодо формування громадянської ідентичності учнівської молоді на перетині надзвичайних суспільних змін. Акцентовано коло проблем, які потребують вирішення для вдосконалення процесу виховання громадянської ідентичності учнівської молоді.

В опитуванні взяли участь 6482 школярів, 4806 дорослих (освітян, науковців, представників батьківської громадськості) з 23 регіонів України. Опитування здійснювалося методом онлайн-анкетування за допомогою Google Forms з 02 лютого до 29 лютого 2024 року.

За результатами опитування проаналізовано відповіді на питання щодо формування громадянської ідентичності учнівської молоді, особливо в період захисту державної незалежності України у жорстокій війні з росією.

Результати опитування допоможуть системно подивитися на питання формування громадянської ідентичності учнівської молоді, означити змістові орієнтири та розвиток партнерства соціальних інститутів у громадянській освіті та вихованні, можуть бути використані при формуванні освітніх програм закладів освіти, при здійсненні підвищення кваліфікації освітян в системі післядипломної педагогічної освіти, органів управління освітою, закладів освіти та громадських організацій, які працюють з дітьми та молоддю.

Препринт підготовлено в рамках дослідницької площини лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України для використання у подальшій науковій роботі та педагогічній практиці.

ISBN 978-617-8011-87-1

© Інститут проблем виховання НАПН України
© Авторський колектив, 2024

Структура

Передмова.....	4
Методологія дослідження.....	6
Аналіз опитування учнівства та освітянської громадськості.....	9
• Громадянська ідентичність очима респондентів та респонденток.....	9
• Усвідомлення себе як громадянина України: показник громадянської ідентичності.....	10
• Чинники впливу на формування громадянської ідентичності.....	11
• Самоідентифікація учнівської молоді: суб'єкти впливу.....	12
• Прояви громадянської ідентичності.....	13
• Громадянська ідентичність: ціннісно-сміслове усвідомлення.....	14
• Відстоювання громадянської позиції.....	17
• Виховання громадянської ідентичності.....	18
• Громадянська ідентичність: пріоритети, приклади наслідування.....	19
• Громадянська ідентичність в іменах і персоналіях.....	20
Загальні висновки та рекомендації.....	22
Додаток 1. Запитальник для учнівської молоді.....	25
Додаток 2. Запитальник для освітян.....	28
Додаток 3. Розподіл респондентів за областями.....	32
Подяка учасникам.....	33

Де ластівка не літає, а весною додому повертається
(народне прислів'я)

Передмова

Формування громадянської ідентичності учнівської молоді є одним із основних завдань суспільства і держави. В умовах повномасштабного військового російського вторгнення, Україна та її мужній народ третій рік поспіль виборює свою незалежність, свободу і право нації на власну суб'єктність. У цій війні виборюється та утверджується наша національна та громадянська ідентичність. Війна змінила та об'єднала український народ, щохвилини, чи на полі бою, чи на кожному робочому місці, кожний громадянин своєю працею, співучастю, волонтерським вкладом утверджує національну та громадянську ідентичність.

Формування громадянської ідентичності належить до найважливіших функціональних елементів сучасних соціально-політичних систем. Водночас, під впливом глобалізаційних процесів сучасні суспільства характеризуються реактивною динамічністю, що впливає на формування громадянської ідентичності особистості. Політичні зміни, суспільні кризи в країні та світі, впливають на формування ідентичності. Глобалізація, та обумовлені нею фундаментальні процеси у всіх сферах життя, здійснює в тому числі негативний вплив на формування національної та громадянської ідентичності, запускає деструктивні процеси знеособлення ідентичностей.

Виборювання державної незалежності у горнилі кривавої війни з російським рашизмом, згуртували українське суспільство, виявили його єднання навколо важливих національних та громадянських цінностей. Загроза існуванню держави посилює ідентичність, сприяє її усвідомленню, важливості відстоювання та збереження. Це в свою чергу фокусує увагу держави, національної системи освіти і громадянського суспільства на створенні та імплементації дієвих механізмів збереження й утвердження національної та громадянської ідентичності.

13 грудня 2022 року в Україні було ухвалено Закон «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який розглядає українську національну та громадянську ідентичність як складову забезпечення національної безпеки України.

Відповідно цього Закону **українська громадянська ідентичність** – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством. Основними завданнями державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності у дітей та молоді визначено: формування активної громадянської позиції на основі поваги до прав людини, духовних цінностей українського народу, національної самобутності; оборонної свідомості та громадянської стійкості; патріотизму; поваги до державних символів, державної мови, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави.

Важливим елементом формування громадянської ідентичності дітей та молоді є громадянсько-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на усвідомлення громадянами України власної відповідальності за розвиток успішної країни та важливості турботи про благо українського народу.

Традиційно респондентами і респондентками масштабних соціологічних опитувань є повнолітні громадяни, які вже мають повноту конституційних прав та зобов'язань, самостійні у своїх виборах, поглядах та уподобаннях. Однак, масштабне військове вторгнення країни є екзистенційною загрозою для суб'єктності, як політико-економічної, так і національної, культурної, освітньої. Криваві військові дії супроводжуються як злочинною нищівністю й підступністю агресора, так і героїкою захисників й подвижництвом цілого народу.

Це той конгломерат вчинків і стрімких подій, який нині контекстуально увиразнює життя й становлення дітей та молоді, їхні потреби, погляди, інтереси, а головне – цінності, соціальні очікування й образ власного майбутнього. Відтак, якщо предметно вести мову про вдосконалення національної системи освіти і відповідних процесів, про ефективну державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності й створення та імплементацію дієвих механізмів громадянсько-патріотичного, національно-патріотичного і військово-патріотичного виховання, то важливо знати думку і реальні потреби дітей та молоді, особливо в умовах воєнної агресії.

Всеукраїнське опитування, та препринт за його результатами, підготовлено в рамках наукової площини лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України з метою обґрунтування подальших кроків вдосконалення громадянсько-патріотичного виховання дітей та молоді.

Якісне оновлення змісту, впровадження інноваційних форм, методів та засобів громадянсько-патріотичного виховання сприятиме ефективному формуванню громадянської ідентичності дітей та молоді в системі освіти та поза освітнього процесу.

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» №2834-IX від 13.12.2022

Методологія дослідження

Дослідження проводилось в рамках дослідницького інтересу лабораторії морального, громадянського та міжкультурного виховання для вдосконалення процесу виховання громадянської ідентичності учнівської молоді в умовах екзистенційних викликів та фундаментальних суспільних змін, для подальшого використання у науковій роботі та педагогічній практиці, розроблення сучасного змісту, форм, методів з виховання громадянської ідентичності дітей та учнівської молоді.

Мета дослідження:

- з'ясувати розуміння сутності поняття «громадянська ідентичність» та чинники її формування;
- визначити потреби, цінності, що сприяють формуванню громадянської ідентичності;
- охарактеризувати складники змісту для вдосконалення громадянсько-патріотичного виховання дітей та молоді в закладах освіти, дитячих і молодіжних громадських організаціях та об'єднаннях в умовах суспільних змін.

Завдання дослідження:

- проаналізувати думки учнівської молоді, освітян та виявити розуміння та особливості формування громадянської ідентичності учнівської молоді;
- охарактеризувати складнощі, що виникають у педагогічних працівників загальної середньої освіти та позашкільної освіти, координаторів громадських організацій та об'єднань щодо проблем і потреб в процесі формування громадянської ідентичності;
- визначити основні пріоритети, що потребують врахування при організації громадянсько-патріотичного виховання дітей та молоді;
- проаналізувати думки учнів щодо їхньої громадянської позиції та досвіду участі в громадському житті;
- виробити практичні рекомендації щодо вдосконалення системи громадянсько-патріотичного виховання дітей та молоді, і зокрема формування громадянської ідентичності.

Терміни проведення:
з 02.02. по 29.02. 2024 р.

Методи та інструменти дослідження

Для онлайн-опитування учнів і вчителів використовувалась онлайн-анкета, створена за допомогою Google Form (додатки 1,2).

Змістова частина запитальників розроблялася з врахуванням основних підходів стандартної анкети. Питання анкети склалися із запропонованих респондентам варіантів відповідей. Деякі з них містили відкриті запитання, деякі передбачали можливість обрання декількох варіантів та ранжування.

При опрацюванні результатів опитування було використано програму Excel. Аналіз та інтерпретація кількісних даних проводилися з використанням описової статистики. Результати подані у вигляді діаграм і таблиць та їх інтерпретацій.

Географія дослідження

У Всеукраїнському онлайн-опитуванні взяли участь: **6482** респондентів й респонденток серед учнівської молоді (59,0% дівчат, 41,0% юнаків), з них 33,1% віком до 14 років; 41,0% віком 14 –15 років; 21,5% віком 16 –17 років; 4,4% – 18 років і старше);

4806 дорослих (91,3% жінок; 8,7% чоловіків), а саме: батьки – 47,0%; освітяни – 47,5%; 2,0% – виховники та координатори громадських організацій; інші – 3,5% (науковці, держслужбовці, соціальні працівники) з 23 областей України (додаток 3).

Опитуванням охоплено схід, захід, південь, північ і центр України та переважну більшість обласних територіально-адміністративних одиниць України, проте є певна нерівномірність участі в опитуванні респондентів і респонденток з різних регіонів.

Віковий та гендерний розподіл респондентів і респонденток серед дорослих

жінки: 91,3%

чоловіки: 8,7%

до 40 років: 52,0%

40 – 60 років: 44,0%

60 років і старше: 3,9%

Гендерний розподіл респондентів і респонденток серед учнівської молоді

59,0% дівчат

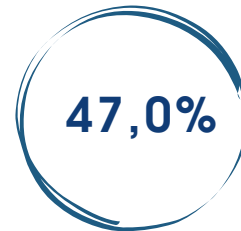
41,0% юнаків

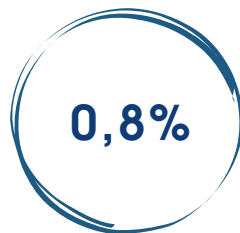
Розподіл за сферою діяльності серед освітян та батьківства

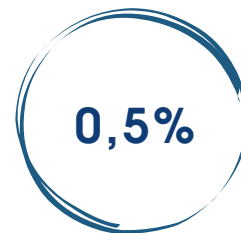
Батьки

Учителі, вихователі,
викладачі,
соціальні педагоги

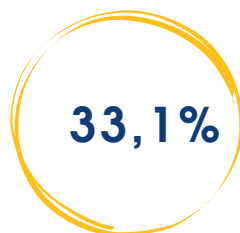

Соціальні
працівники

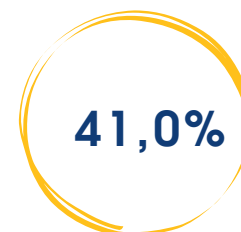

Лідери, координатори
громадських організацій

Віковий розподіл серед учнівської молоді

до 14 років

14 - 15 років

16 - 17 років

18 і старше

Аналіз опитування учнівства та освітянської громадськості

1. Громадянська ідентичність очима респондентів та респонденток

На вашу думку, поняття «громадянська ідентичність» це:

Розподіл відповідей серед дорослих

2718 (41,9%) учнів та 2190 дорослих (45,6%) зазначили про усвідомлення себе членом громадянського суспільства;

2408 (37,1%) учнів та 1488 дорослих (31,0%) зазначили про ототожнення себе з громадянством певної держави.

Розподіл відповідей серед дітей

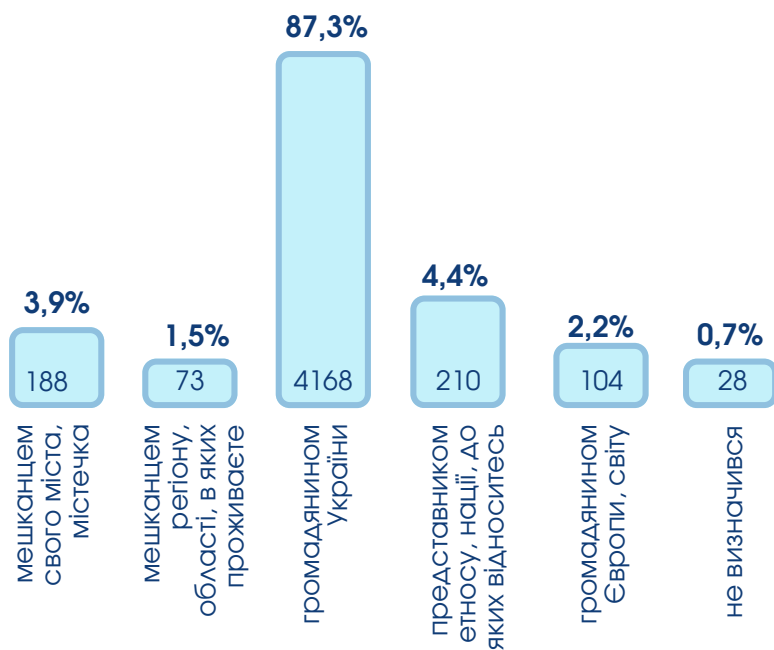
2566 (39,6%) учнів та 1831 дорослих (38,1%) зазначили про особистісну якість, що формується на основі особистісних і суспільних цінностей та правових вимог держави.

2. Усвідомлення себе як громадянина України: показник громадянської ідентичності

Ким ви себе насамперед вважаєте?

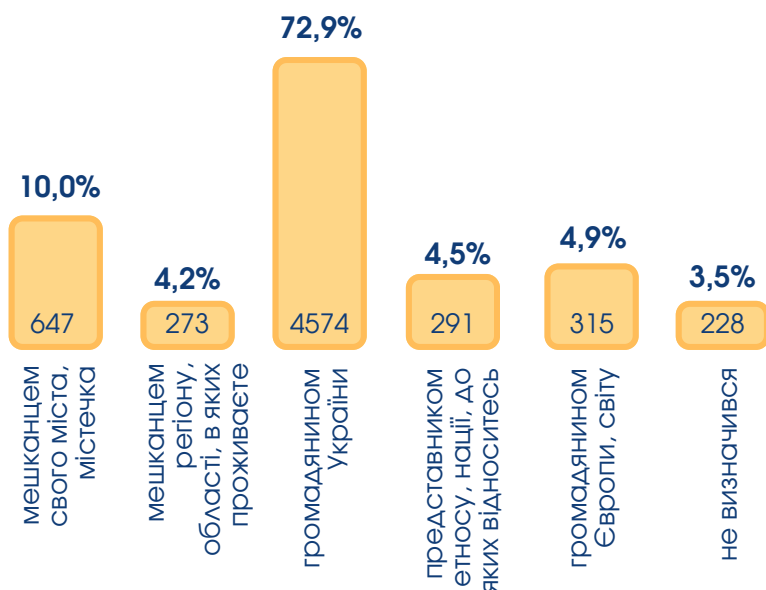
Розподіл відповідей серед дорослих

72,9% опитаних серед учнівства та 87,3% дорослих вважають себе громадянином України; 10,0% учнів і 3,9% дорослих – мешканцем свого міста, містечка; 4,9% учнів і 2,2% дорослих вважають себе громадянином Європи, світу.

Розподіл відповідей серед дітей

4,5% учнів і 4,4% дорослих – представником етносу, нації, до якої відносяться; 4,2% учнів та 1,5% дорослих вважають себе мешканцем регіону, в якому проживають.

3. Чинники впливу на формування громадянської ідентичності

Хто (що), на вашу думку, найбільше впливає на формування громадянської ідентичності людини?

Розподіл відповідей серед дорослих

Істотних відмінностей між відповідями учнівства та дорослих щодо чинників, які впливають на формування громадянської ідентичності немає. Розподіл показав топ-5 чинників, які обрали і дорослі і діти.

Учні́вство: виховання, соціум, культура, сім'я, освіта.

Дорослі: виховання, соціум, сім'я, культура, освіта.

Місце проживання і місце народження завершили вибір в обох групах респондентів та респонденток.

Розподіл відповідей серед дітей

5

чинників впливу на формування громадянської ідентичності

- виховання
- соціум
- культура
- сім'я
- освіта

4. Самоідентифікація учнівської молоді: суб'єкти впливу

До кого ви дослуховуєтесь у питаннях самоідентифікації?

Розподіл відповідей серед дітей

Важливим було з'ясувати до кого дослухається учнівська молодь у питаннях самоідентифікації.

Аналіз відповідей засвідчив, що 5433 (83,8%) вважають авторитетною думку батьків, сім'ї;

1998 (30,8%) покладаються у цих питаннях на друзів;

1618 (25,0%) дослухаються до педагогів;

1134 (17,5%) відзначають вплив лідерів думок (блогерів, волонтерів, стендап-коміків, артистів;

455 (7,0%) прислухаються до церкви; 381 (5,9%) - до думки політиків; 356 (5,5%) - до себе.

25,0%

учнівської молоді у питаннях самоідентифікації дослухається до педагогів

83,3%

батьків, сім'ї (5433)

30,8%

друзів (1998)

25,0%

педагогів (1618)

17,5%

лідерів думок (1134)

7,0%

церкви (455)

5,9%

політиків (381)

5,5%

себе (356)

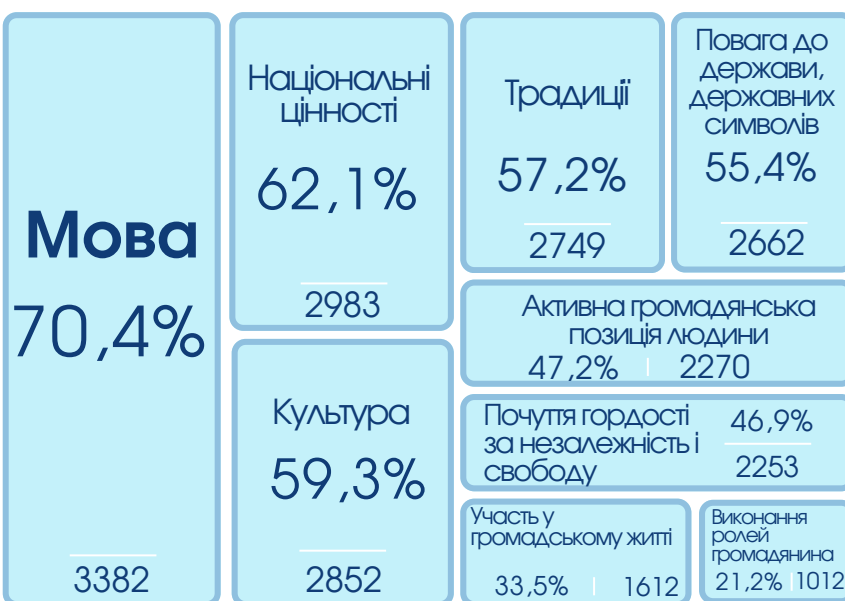
5. Прояви громадянської ідентичності

Що, на вашу думку, є найбільш суттєвими проявами громадянської ідентичності?

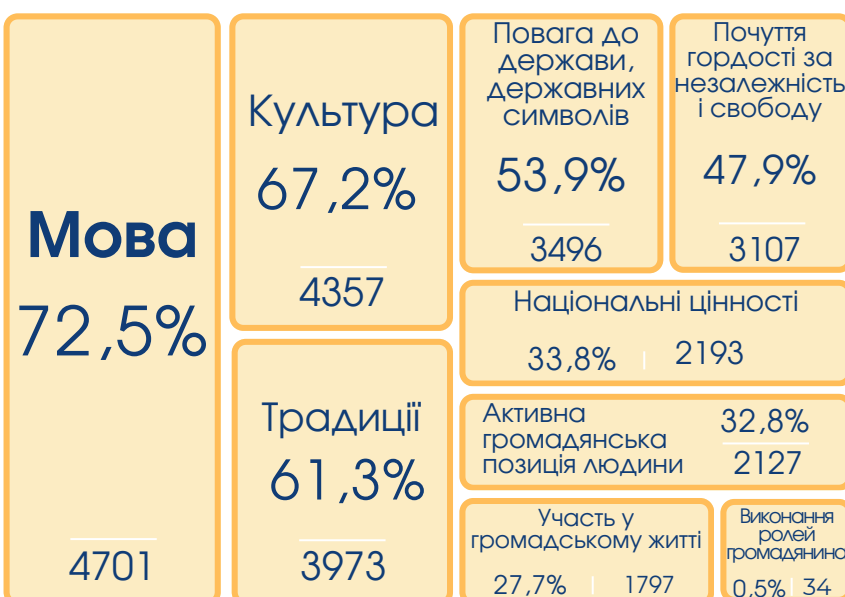
Щодо найбільш суттєвих проявів громадянської ідентичності послідовність виборів складала:

Розподіл відповідей серед дорослих

дорослі – мова; національні цінності; культура; традиції; повага до держави, державних символів; активна громадянська позиція людини; почуття гордості за незалежність і свободу; участь у громадському житті і виконання ролі громадянина.

Розподіл відповідей серед дітей

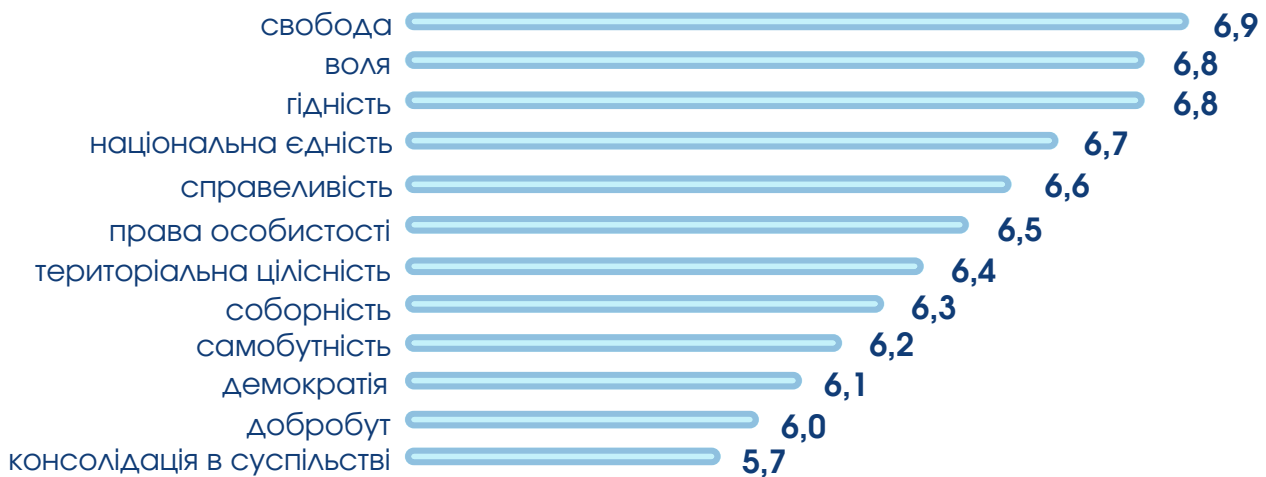

учнівство – мова; культура; традиції, повага до держави, державних символів; національні цінності; почуття гордості за незалежність і свободу; активна громадянська позиція людини; участь у громадському житті і виконання ролі громадянина.

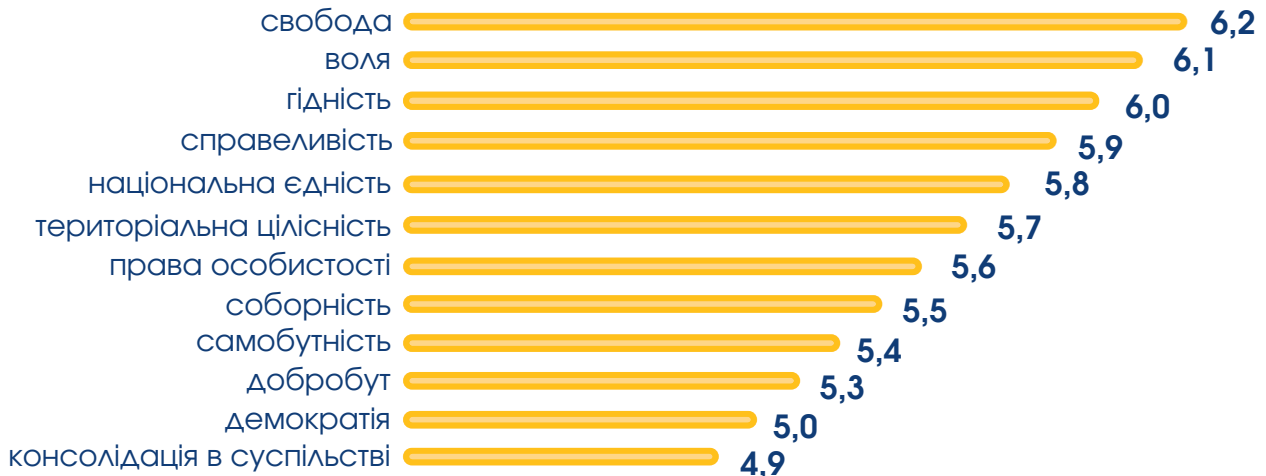
6. Громадянська ідентичність: ціннісно-сміслове усвідомлення

Оберіть, будь-ласка, за важливістю цінності, важливі для формування громадянської ідентичності:

Розподіл відповідей серед дорослих

Розподіл відповідей серед дітей

Щодо важливих цінностей для формування громадянської ідентичності, було застосовано порядкову шкалу як результат ранжування ступеня важливості вимірювальної цінності (повний перелік ранжування – див. діаграму). Наводимо перші 8 рангів:

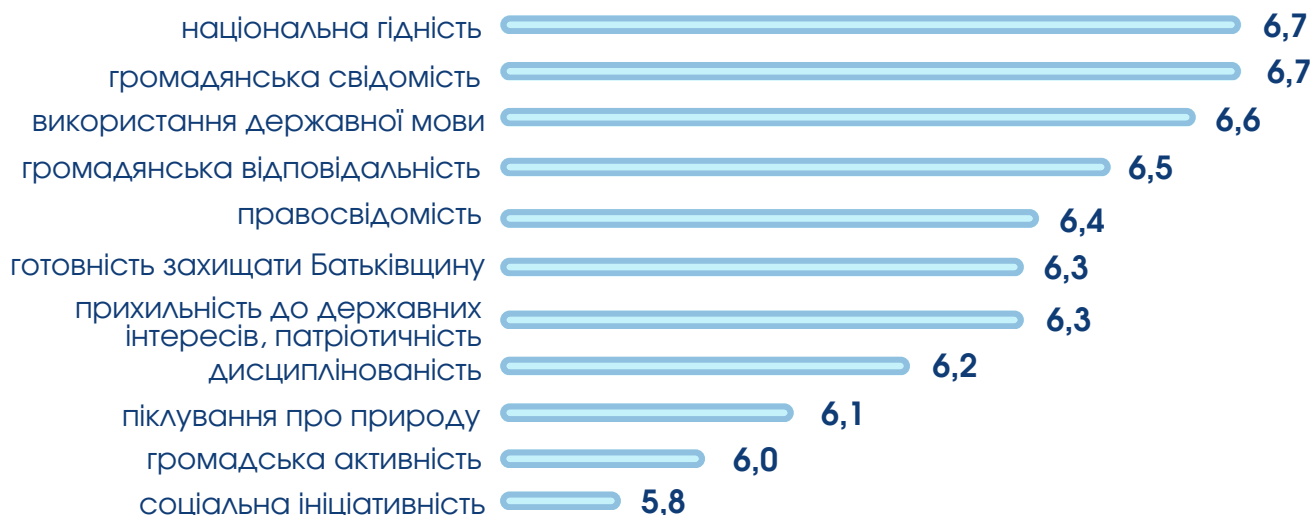
учнівство – свобода; воля; гідність; справедливість; національна єдність; національна гідність і правосвідомість; громадянська свідомість; боротьба за збереження територіальної цілісності;

дорослі – свобода; гідність і воля; національна єдність; справедливість; права особистості; громадянська свідомість і національна гідність; використання державної мови; громадянська відповідальність.

Оберіть, будь-ласка, за важливістю якості (характеристики) людини, важливі для громадянської ідентичності:

Розподіл вігнвігеі серед дорослих

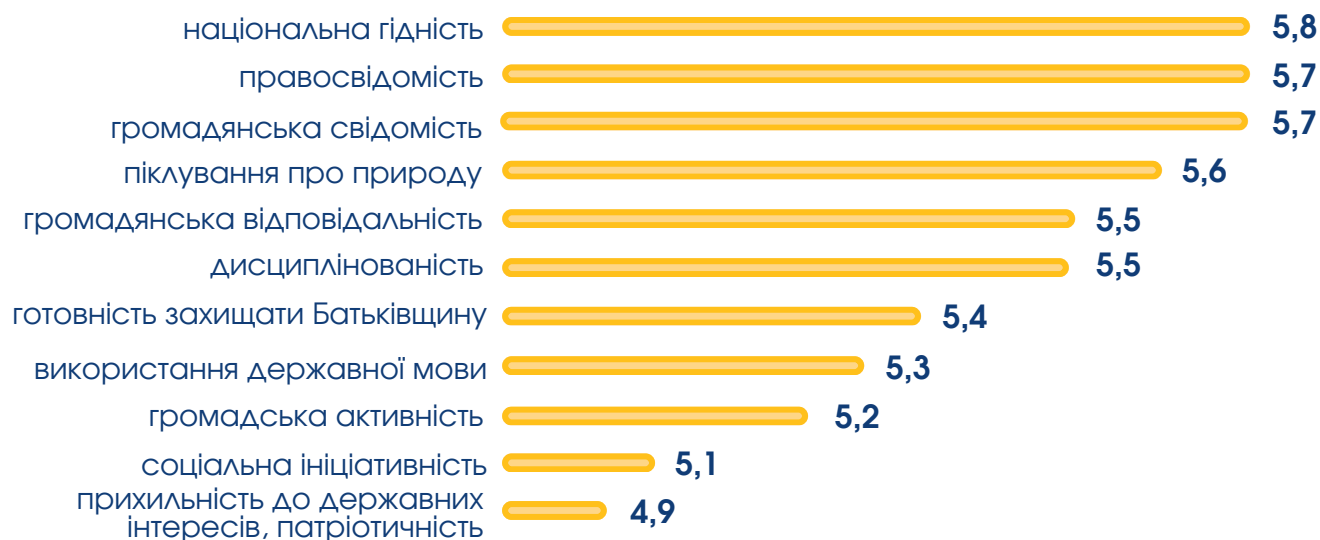
Серед характеристик та якостей людини, важливих для громадянської ідентичності, вігнвігеі респондентів розподілилися наступним чином (перші 5 виборів):

дорослі – національна гідність; громадянська свідомість; використання державної мови; громадянська відповідальність; правосвідомість;

учнівство – національна гідність; правосвідомість; громадянська свідомість; піклування про природу; громадянська відповідальність.

Розподіл вігнвігеі серед дітей

Проранжуйте, за значущістю, хто повинен формувати громадянську ідентичність?

Розподіл відповідей серед дорослих

На думку дорослих респондентів та респонденток, відповідальність за формування громадянської ідентичності несе, в першу чергу, сама людина.

У першу п'ятірку увійшли сім'я, держава, заклади освіти та масова культура.

Засоби масової інформації та цифровий простір посіли 7 і 8 місця з 10.

Найменшу кількість виборів отримали громадські організації та церква.

№1 > Сама людина (7,0)

Сім'я (6,9) < №2

№3 > Держава (6,8)

Заклади освіти (6,6) < №4

№5 > Масова культура (5,9)

Соціум (5,7) < №6

№7 > Засоби масової інформації (5,5)

Інтернет, цифровий простір (5,3) < №8

№9 > Громадські організації (4,9)

Церква (4,0) < №10

7. Відстоювання громадянської позиції

Чи пов'язана, на Ваш погляд, громадянська ідентичність з активною громадянською позицією?

Важливим у колі питань є з'ясування того, чи пов'язана громадянська ідентичність з активною громадянською позицією особистості.

70,1% дорослих зазначили, що це взаємопов'язано, але 29,8% не знають і так не вважають (зокрема, 17,3% дорослих респондентів та респонденток не змогли визначитися з відповіддю).

73,4% дорослих зазначили, що їм доводилося в житті відстоювати свою громадянську позицію. 26,6% відповіли, що не мали досвіду відстоювання громадянської позиції.

Розподіл відповідей серед дорослих

70,1%

Так

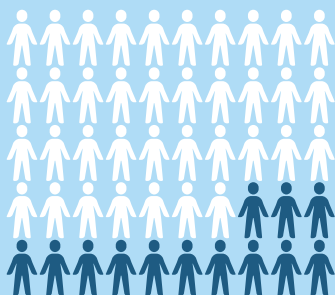
12,5%

Ні

17,3%

Не знаю

Чи доводилося вам у житті відстоювати свою громадянську позицію?

Так

73,4%

Ні

26,6%

8. Виховання громадянської ідентичності

Чого, на Ваш погляд, сьогодні бракує у вихованні громадянської ідентичності зростаючої особистості?

Розподіл відповідей серед дорослих

40,0%

опитаних зазначають про неналежний рівень підтримки участі дітей в житті держави

1958 опитаних дорослих респондентів та респонденток (40,0%) зазначають про неналежний рівень підтримки участі дітей в громадському житті на рівні держави.

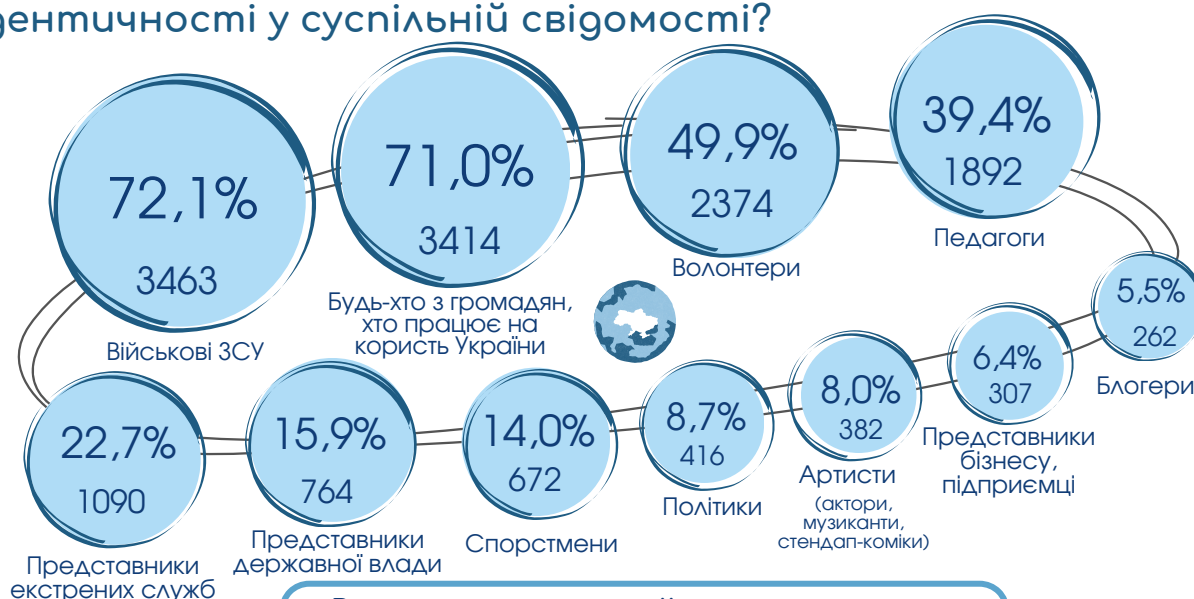
1768 (36,8%) вважають неналежним рівень участі дітей та учнівської молоді в громадському житті на рівні громади. Про низький рівень партнерства закладів освіти та інститутів громадянського суспільства заявляють 1706 (35,5%) респондентів.

1387 (28,9%) засвідчують недостатність компонента з виховання громадянської ідентичності у змісті освіти; на відсутність програм виховання активного громадянина звернули увагу 1354 респондентів (28,2%).

Неналежний рівень підтримки та можливості участі дітей та учнівської молоді в громадському житті на рівні закладів освіти визначають 1158 респондентів, що складає 24,1%.

9. Громадянська ідентичність: пріоритети, приклади наслідування

Хто є найбільш яскравими представниками громадянської ідентичності у суспільній свідомості?

Розподіл вігновігеї серед дорослих

Авторитетні та значущі в житті кожної людини особи здійснюють вплив на її становлення, виховання, цінності, соціальні ролі, в тому числі ролі громадянина. Було важливо дослідити вибір найбільш яскравих представників в суспільній свідомості. Зрозуміло, що в умовах повномасштабного вторгнення і боротьби за захист нашої свободи і незалежності, вибір засвідчив свої пріоритети.

Серед учнівства: військові ЗСУ – 80,8%; будь-хто з громадян, хто працює на користь України – 64,1%; волонтери – 59,6%; працівники екстрених служб – 37,4%; представники органів державної влади – 28,3%; педагоги – 27,3%; спортсмени – 20,4%.

Серед дорослих: військові ЗСУ – 72,1%; будь-хто з громадян, хто працює на користь України – 71,0%, волонтери – 49,4%; педагоги – 39,4%; працівники екстрених служб – 22,7%; представники органів державної влади – 15,9%; спортсмени – 14,0% (інші показники – див. діаграму).

Розподіл вігновігеї серед дітей

10. Громадянська ідентичність: відповіді респондентів і респонденток в іменах і персоналіях

Історія України має багато імен видатних та непересічних українців, які демонстрували своїм життям відданість своїй державі, її цінностям та надбанням.

Наразі в умовах російської збройної агресії в українського народу з'явилися нові приклади вірності, мужності, героїзму, соціального служіння заради України та її майбутнього.

Аналіз відкритих питань засвідчив узагальнені результати відповідей та представив обрані персоналії учасниками опитування в якості зразка для наслідування.

Особливості часу загострюють та, певною мірою, впливають на пріоритети у формуванні ідеалу громадянина як зразка для наслідування.

Виникають і розвиваються (тут і зараз) особисті уявлення про еталон громадянина як зразка для наслідування.

Серед названих персоналій **учнівська молодь** зазначає як відомих українців, історичних постатей, військових, політиків, музикантів, письменників, так і сучасних блогерів, волонтерів, які демонструють самовідданість державі у час боротьби з ворогом за свободу і незалежність України.

За результатами найбільшої кількості виборів, це зокрема: Валерій Залужний, Тарас Шевченко, Кузьма Скрябін, Вячеслав Чорновіл, Степан Бандера, Сергій Стерненко, Сергій Притула, Леся Українка, Василь Стус, Ліна Костенко, Дмитро Коцюбайло, Іван Франко, Ігор Лаченков, Михайло Лебіга.

Серед **дорослих** респондентів зазначено: Валерій Залужний, Вячеслав Чорновіл, Ліна Костенко, Тарас Шевченко, Кузьма Скрябін, Сергій Притула, Леся Українка, Степан Бандера, Сергій Стерненко, Василь Стус, Іван Франко, Ада Роговцева, Святослав Вакарчук, Дмитро Коцюбайло.

Приклади наслідування

Розподіл відповідей серед учнівства

№	Варіант відповіді (загальні)	Кількість	%
1	Військові ЗСУ	1303	20,2
2	Сім'я, рідні (батьки, сини, чоловіки)	1182	18,3
3	Не знаю	579	9,0
4	Волонтери (загалом)	298	4,6
5	Президент України	281	4,3
6	Таких немає	228	3,5
7	Український народ, всі, хто наближає перемогу	179	2,8
8	Педагоги	93	1,4
9	Я сам (сама)	22	0,3

Розподіл відповідей серед дорослих

№	Варіант відповіді (загальні)	Кількість	%
1.	Військові ЗСУ	1119	23,3
2.	Президент України	309	6,4
3.	Український народ, всі, хто наближає перемогу	305	6,4
4.	Волонтери (загалом)	222	4,6
5.	Сім'я, рідні (батьки, сини, чоловіки)	144	3,0
6.	Педагоги	96	2,0
7.	Не знаю	96	2,0
8.	Таких немає	93	1,9
9.	Я сам (сама)	33	0,7

Висновки і рекомендації

Проведене всеукраїнське опитування дає підстави сформулювати такі висновки і рекомендації. Підсумовуючи думки респондентів та респонденток щодо громадянської ідентичності, зазначимо про те, що його показник становить 72,9% серед учнівства та 87,3% серед дорослих.

Отриманий показник громадянської ідентичності корелюються із соціальними дослідженнями, які проводились в Україні. Зокрема, у 2023 році (збір даних на замовлення Інституту соціології НАН України провів Київський міжнародний інститут соціології (KMIC)) показник громадянської ідентичності на тлі війни Росії проти України підвищився фактично до свого рівноважного максимуму (орієнтовно 75-80%) і закріпився на ньому (у 2022 році цей показник становив 79,7%). Опитування щодо громадянської ідентичності серед вікової категорії 14-18 років в Україні раніше не проводилося.

Зазначимо, що маркерами громадянської ідентичності виступають: громадянство, держава, громадянин, громадянське суспільство, правовий статус, усвідомлення себе громадянином держави, прийняття особистістю на себе соціальної ролі громадянина. Відтак, в основу феномену громадянської ідентичності покладено ціннісну взаємодію: «громадянин – держава», «громадянин – спільнота громадян».

Стрижнем кожної держави є її мова, яка виступає засобом само ідентифікації представника певної нації. Водночас державна мова також має важливі символічну, ідентифікаційну та об'єднувальну функції. Зазначимо, що 4701 (72,5%) учнівства і 3382 (70,4%) дорослих учасників опитування вважають мову найсуттєвішим чинником формування громадянської ідентичності.

Виховання є провідним фактором формування і розвитку особистості. У родинному вихованні започатковуються важливі основи соціалізації, само ідентифікації дитини як людини, і як громадянина своєї країни. Виховання обома групами учасників опитування (3378 (59,8%) дорослих і 3372 (70,2%) учнівської молоді) вважається провідним чинником у формуванні громадянської ідентичності.

У новітній історії України, у безпрецедентній боротьбі України за відстоювання своєї громадянської ідентичності потрібно посилювати виховний компонент громадянської освіти практико-орієнтовними, дискусійними та ігровими формами та методами роботи. Серед іншого виховання має сприяти посиленню цілісності, соборності України, сприяти єднанню та об'єднанню різних етносів і народностей України для національного відродження.

Роль вчителя у вихованні громадянської ідентичності не можна переоцінити, це засвідчують з результатами опитування, де 1618 респондентів та респонденток з числа учнівської молоді дослуховуються до педагогів у питаннях самоідентифікації.

Водночас не може не турбувати недостатня підготовка учителів з виховання громадянської ідентичності учнівської молоді, про яку зазначають 13,6% опитаних дорослих.

Через родинне виховання, виховання у закладах освіти різних рівнів, дитячих та молодіжних громадських організаціях та об'єднаннях має просякати усвідомлення кожною зростаючою особистістю горде гасло: «Я – українець», «Я – нащадок славетних козацьких традицій», «Україна – моє коріння».

Обрані учасниками цінності є суголосними до Статті 6. Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», де суспільно-державні (національні) цінності України є концептуальною основою та консолідуючими чинниками утвердження української національної та громадянської ідентичності, фундаментом для гармонізації інтересів людини, забезпечення стабільності в суспільстві та сталого розвитку держави і мають спрямовувати вектор виховання з формування громадянської ідентичності у закладах освіти різних рівнів, громадських організаціях та об'єднаннях, родинному вихованні.

Зазначимо, що громадянська ідентичність формується в процесі виховання, становлення та розвитку особистості. З початком дорослішання у зростаючій особистості ускладнюються уявлення про себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим знання про свої права і обов'язки, оцінювання власних вчинків, рис характеру з огляду на систему суспільних і особистих громадянських цінностей.

Зокрема осмислення таких екзистенційних цінностей як життя, свобода, істина, гідність, довіра, справедливість, самопожертва є для молоді людини важливим атрибутом на шляху особистісного розвитку та пошуку ідентичності. Самоідентифікація, усвідомлення себе як громадянина, прийняття на себе прав і обов'язків, що передбачені рольовими функціями громадянина, визначають рівень сформованості громадянської ідентичності.

Зауважимо, що рольова функція громадянина є надзвичайно важливою у формуванні громадянської ідентичності особистості.

Низький рівень розуміння важливості виконання ролей громадянина (показник серед учнівської молоді 0,5%) задає певний вектор для подальших дій.

Оскільки надзвичайно важливою є самоідентифікація учнівської молоді з роллю громадянина, усвідомлення прав та обов'язків, відповідальності за сьогодення та майбутнє, що визначаються цією роллю і мають бути враховані в процесі громадянської освіти та виховання.

Зазначимо, що необхідно активно розвивати участь дітей у житті суспільства, зокрема шляхом залучення дітей до діяльності в різноманітних дитячих громадських організаціях та об'єднаннях.

Її рівень засвідчуватиме про розвинену суб'єктність особи, про те чи відчуває вона власну відповідальність за державу, її майбутнє, свою здатність впливати на процеси державотворення.

Зазначимо, що в процесі проведення опитування важливо було з'ясувати чого наразі бракує у вихованні громадянської ідентичності учнівської молоді.

Учасниками зазначається про слабкість практико орієнтованого компоненту виховання громадянської ідентичності учнівської молоді, зокрема 1958 опитаних дорослих респондентів та респонденток (40,0%) зазначають про неналежний рівень підтримки участі дітей в громадському житті на рівні держави, 1768 (36,8%) вважають неналежним рівень участі дітей та учнівської молоді в громадському житті на рівні громади.

Про низький рівень партнерства закладів освіти та інститутів громадянського суспільства заявляють 1706 (35,5%); 1387 (28,9%) засвідчують недостатність компоненту з виховання громадянської ідентичності у змісті освіти.

Результати проведеного дослідження мають всі підстави для подальшої актуалізації проблеми формування громадянської ідентичності у наукових дослідженнях, вдосконалення процесу становлення громадянської ідентичності дітей та учнівської молоді в закладах освіти різних рівнів шляхом розроблення структури і змісту новітніх підручників, навчальних посібників, літератури для дітей з історії України, спрямованих на формування громадянської ідентичності, прищеплення любові до свого народу, впровадженні новітніх форм та методів громадянської освіти та громадянсько-патріотичного виховання.

Додатки

Лабораторія морального, громадянського та міжкультурного виховання Інституту проблем виховання НАПН України запрошує з 2 по 29 лютого 2024 року взяти участь в опитуванні з проблеми формування громадянської ідентичності дітей та учнівської молоді. Тема є надзвичайно актуальною, нам важливо почути думку учнівської молоді, представників освітньої спільноти, усіх небайдужих дорослих, хто опікується питаннями освіти та виховання. Кожна відповідь є цінною для аналізу результатів та обґрунтування подальших кроків у вихованні підростаючого покоління. Опитування анонімне.

Додаток 1

Запитальник для учнівської молоді

Шановний друже!

Позначте обрані Вами варіанти відповідей. В деяких питаннях можна обрати декілька варіантів відповідей, або зазначити власну.

I. На вашу думку, поняття «громадянська ідентичність» це:

- ототожнення себе з громадянством певної держави;
- особистісна якість, що формується на основі особистісних і суспільних цінностей та правових вимог держави;
- ототожнення себе зі спільнотою громадян держави;
- феномен свідомого та активного громадянства,
- усвідомлення себе членом громадянського суспільства;
- правова належність до певної країни;
- тимчасова належність до певної країни;
- повага до законів та цінностей певної держави;
- ваш варіант _____

II. Ким ви себе насамперед вважаєте (один варіант відповіді):

- мешканцем свого міста, містечка;
- мешканцем регіону, області, в яких проживаєте;
- громадянином України;
- представником етносу, нації, до яких відноситеесь;
- громадянином Європи, світу;
- не визначився;
- інше (що саме) _____

III. Хто (що), на вашу думку, найбільше впливає на формування громадянської ідентичності?

- місце народження
- місце проживання
- соціум
- національність
- виховання
- культура
- освіта
- сім'я
- ваш варіант _____

IV. До кого ви дослуховуєтесь у питаннях самоідентифікації?

- батьків, сім'ї
- друзів
- педагогів
- лідерів думок (блогерів, волонтерів, стендап-коміків, артистів)
- політиків'
- церкви
- інше (що саме) _____

V. Що, на вашу думку, є найбільш суттєвими проявами громадянської ідентичності? (можна обрати декілька)

- мова
- культура
- традиції
- національні цінності
- почуття гордості за незалежність і свободу
- участь у громадському житті
- повага до держави, державних символів
- виконання ролей громадянина
- активна громадянська позиція людини
- інше (що саме?) _____

VI. Оберіть, будь-ласка, цінності, важливі для формування громадянської ідентичності (8 – найважливіші, 1 – найменш важливі) :

- права особистості;
- демократія;
- добробут;
- справедливість;
- національна єдність;
- консолідація в суспільстві шляхом подолання соціокультурних суперечностей;
- боротьба за збереження територіальної цілісності;
- свобода;
- гідність;
- воля;
- самобутність;
- соборність

VII. Оберіть, будь-ласка, якості (характеристики) людини, важливі для формування громадянської ідентичності (8 – найважливіші, 1 – найменш важливі):

- прихильність до державних інтересів, патріотичність;
- соціальна ініціативність;
- громадянська відповідальність;
- дисциплінованість;
- повага до держави, її символів, традицій;
- громадянська свідомість;
- громадська активність;
- національна гідність;
- готовність захищати Батьківщину;
- використання державної мови;
- піклування про природу;
- правосвідомість;
- інше (що саме) _____

VIII. Хто є найбільш яскравими представниками громадянської ідентичності у суспільній свідомості?

- військові ЗСУ;
- представники державної влади;
- блогери;
- артисти (музиканти, актори, стендап-коміки);
- політики;
- волонтери;
- педагоги;
- спортсмени;
- працівники екстрених служб;
- будь-хто з громадян, хто працює на користь України;
- представники бізнесу, підприємці;
- інше (що саме) _____

IX. Хто особисто для вас є прикладом для наслідування громадянської ідентичності (назвіть, будь ласка) _____

X. Місце проживання: _____

XII. Стать: 1. жіноча; 2. чоловіча.

XIII. Вік _____

- до 14
- 14-15
- 16-17
- 18 і старше

Дякуємо за співпрацю!

Запитальник для учителів, соціальних педагогів, дорослих лідерів та координаторів дитячих громадських об'єднань, батьківської громадськості

Шановні дорослі!

Позначте обрані Вами варіанти відповідей, в деяких питаннях можна обрати декілька варіантів відповідей, або зазначити власну.

I. На вашу думку, поняття «громадянська ідентичність» це:

- ототожнення себе з громадянством певної держави;
- особистісна якість, що формується на основі особистісних і суспільних цінностей та правових вимог держави;
- ототожнення себе зі спільнотою громадян держави;
- феномен свідомого та активного громадянства,
- усвідомлення себе членом громадянського суспільства;
- правова належність до певної країни;
- тимчасова належність до певної країни;
- повага до законів та цінностей певної держави;
- ваш варіант _____

II. Ким ви себе насамперед вважаєте (один варіант відповіді):

- мешканцем свого міста, містечка;
- мешканцем регіону, області, в яких проживаєте;
- громадянином України;
- представником етносу, нації, до яких відноситеся;
- громадянином Європи, світу;
- не визначився;
- інше (що саме) _____

III. Хто (що), на вашу думку, найбільше впливає на формування громадянської ідентичності людини?

- місце народження
- місце проживання
- соціум
- національність
- виховання
- культура
- освіта
- сім'я
- ваш варіант _____

IV. Що, на вашу думку, є найбільш суттєвими проявами громадянської ідентичності? (можна обрати декілька)

- мова
- культура
- традиції
- національні цінності
- почуття гордості за незалежність і свободу
- участь у громадському житті
- повага до держави, державних символів
- виконання ролей громадянина
- активна громадянська позиція людини
- інше (що саме?) _____

V. Проранжуйте, за значущістю (9 – найбільше, 1 – найменше), хто повинен формувати громадянську ідентичність?

- держава
- сім'я
- заклади освіти
- сама людина
- церква
- громадські організації /об'єднання
- соціум
- засоби масової інформації
- масова культура (кіно, література, музика тощо)
- інтернет, цифровий простір
- інше (що саме?) _____

VI. Чи пов'язана, на Ваш погляд, громадянська ідентичність з активною громадянською позицією:

- так / ні / не знаю

VII. Чи доводилося вам у житті відстоювати свою громадянську позицію?

- так / ні

VIII. Оберіть, будь-ласка, цінності, важливі для формування громадянської ідентичності (8 – найважливіші, 1 – найменш важливі):

- права особистості;
- демократія;
- добробут;
- справедливість;
- національна єдність;
- консолідація в суспільстві шляхом подолання соціокультурних суперечностей;
- боротьба за збереження територіальної цілісності;
- свобода;
- гідність;
- воля;
- самобутність;
- соборність

IX. Оберіть, будь-ласка, якості (характеристики) людини, важливі для громадянської ідентичності (8 – найважливіші, 1 – найменш важливі) :

- прихильність до державних інтересів, патріотичність;
- соціальна ініціативність;
- громадянська відповідальність;
- дисциплінованість;
- громадянська свідомість;
- громадська активність;
- національна гідність;
- готовність захищати Батьківщину;
- використання державної мови;
- піклування про природу;
- правосвідомість;
- інше (що саме)_____

X. Чого, на Ваш погляд, сьогодні бракує у вихованні громадянської ідентичності зростаючої особистості?(можна обрати декілька варіантів)

- недостатність компоненту з виховання громадянської ідентичності у змісті освіти;
- відсутність виховних програм виховання активного громадянина;
- неналежний рівень підтримки та можливостей участі дітей та учнівської молоді в громадському житті на рівні закладів освіти;
- неналежний рівень підтримки участі дітей та учнівської молоді в громадському житті на рівні громади;
- недостатня підготовка учителів з виховання громадянської ідентичності учнівської молоді;
- неналежний рівень підтримки участі дітей та учнівської молоді в громадському житті на рівні держави;
- низький рівень партнерства закладів освіти та інститутів громадянського суспільства;
- ваш варіант_____

XI. Хто є найбільш яскравими представниками громадянської ідентичності у суспільній свідомості?

- військові ЗСУ;
- представники державної влади;
- блогери;
- артисти (музиканти, актори, стендап-коміки);
- політики;
- волонтери;
- педагоги;
- спортсмени;
- працівники екстрених служб;
- будь-хто з громадян, хто працює на користь України;
- представники бізнесу, підприємці;
- Інше (що саме)_____

XII. Хто, особисто для вас, є прикладом для наслідування громадянської ідентичності (назвіть, будь-ласка)

XIII. Місце проживання: _____

XIV. Ви:

- учитель, вихователь, соціальний педагог, викладач закладу освіти;
- батько/мати;
- соціальний працівник;
- науковий працівник;
- лідер, координатор громадської організації;
- інше (що саме)_____

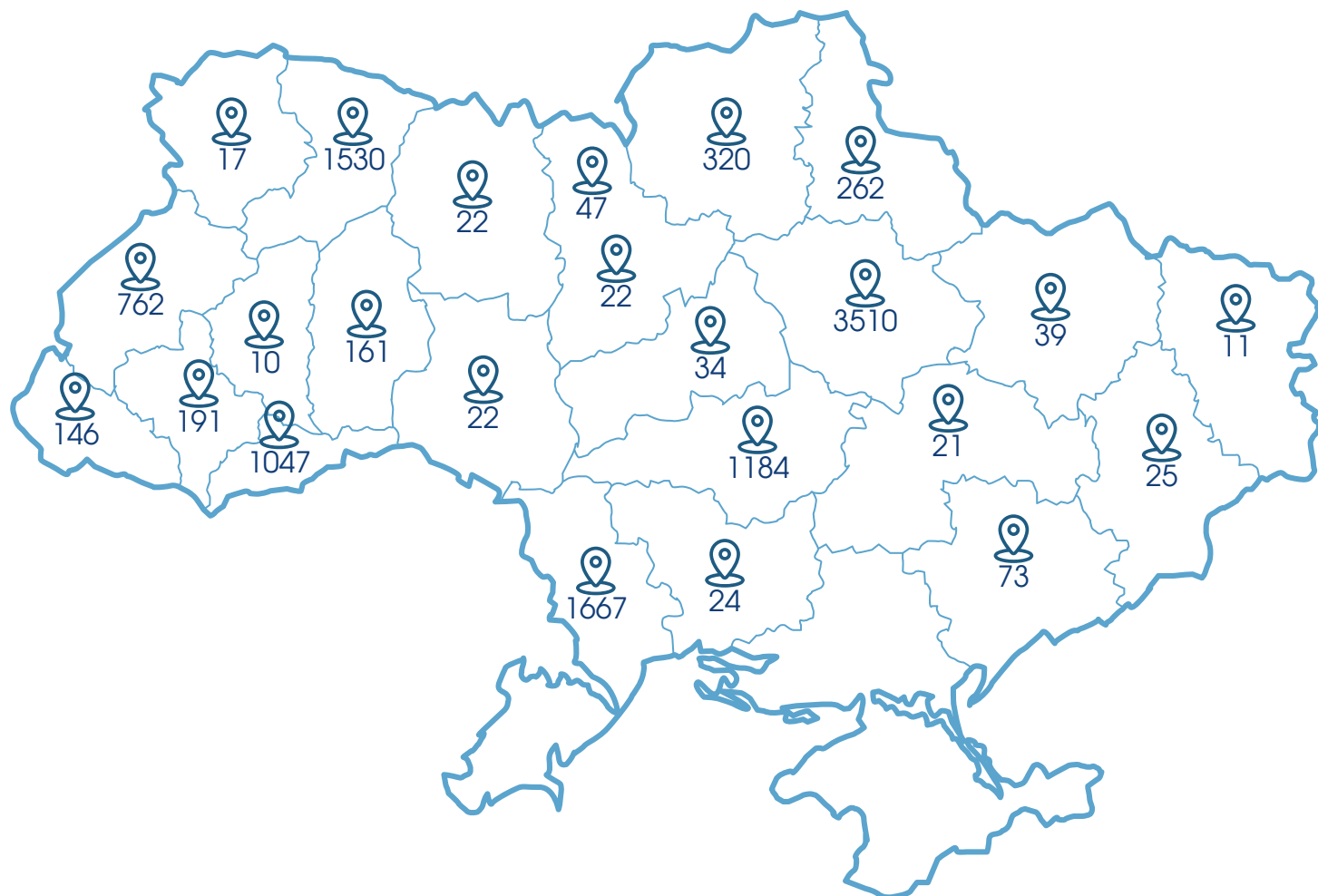
XV. Стать: 1. жіноча; 2. чоловіча.

XVI. Вік _____

Дякуємо за співпрацю!

Розподіл респондентів за областями

- Вінницька – 22
- Волинська – 17
- Дніпропетровська – 21
- Донецька – 25
- Житомирська – 22
- Закарпатська – 146
- Запорізька – 73
- Івано-Франківська – 191
- м. Київ – 47
- Київська – 22
- Кіровоградська – 1184
- Луганська – 11
- Львівська – 762
- Миколаївська – 24
- Одеська – 1667
- Полтавська – 3510
- Рівненська – 1530
- Сумська – 262
- Тернопільська – 10
- Харківська – 39
- Херсонська –
- Хмельницька – 161
- Черкаська – 34
- Чернівецька – 1047
- Чернігівська – 320

За сприяння у проведенні опитування висловлюємо подяку:

- Департаменту освіти і науки Івано-Франківської міської ради
- Департаменту освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради
- Департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації
- Департаменту освіти і науки Кіровоградської обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти Кропивницької міської ради
- Управлінню освіти департаменту розвитку Львівської міської ради
- Департаменту освіти і науки Львівської обласної державної адміністрації
- Департаменту освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації
- Департаменту освіти та науки Одеської міської ради
- Департаменту освіти Полтавської міської ради
- Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти Рівненської міської ради
- Департаменту освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти і науки Сумської міської ради
- Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти і науки Тернопільської міської ради
- Департаменту освіти і науки Тернопільської обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти Ужгородської міської ради департаменту освіти і науки
- Департаменту освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти Хмельницької міської ради
- Департаменту освіти та гуманітарної політики Черкаської міської ради
- Департаменту освіти і науки Черкаської обласної державної адміністрації
- Департаменту освіти і науки Чернівецької обласної державної адміністрації
- Управлінню освіти Чернівецької міської ради
- Управлінню освіти Чернігівської міської ради
- Департаменту освіти і науки Чернігівської обласної державної адміністрації
- Всеукраїнському дитячому громадському руху ГО ВДГР «Школа безпеки».

Для заметок

Національна академія педагогічних наук України
Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки НАПН України
Інститут проблем виховання НАПН України
Лабораторія морального, громадянського та міжкультурного виховання

**Тетяна Окушко
Наталія Харченко
Руслан Малиношевський
Анжела Киреева**

**ГРОМАДЯНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА ПЕРЕТИНІ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН**

Препринт за результатами Всеукраїнського опитування учнівської молоді та освітян з проблеми формування громадянської ідентичності / І. Бех (наукове консультування), Т. Окушко, Н. Харченко, Р. Малиношевський, А. Киреева. За загальною редакцією Т. Окушко. – Івано-Франківськ: «НАІР», 2024. – 36 с.

Верстка Н. Харченко

Матеріали дослідження можуть використовуватися лише в некомерційних цілях - особистих, інформаційних, ознайомчих. Відтворення матеріалів дослідження дозволяється безкоштовно за умови гіперпосилання та згадки першоджерела.

В авторській редакції
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Evolventa.
Умовн. друк. арк. 4,65
Наклад 100 прим.
Зам. № 82/20

**ВИДАВНИЦТВО
«НАІР»**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
Тел. (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
№4191 від 12.11.2011р.

ISBN 978-617-8011-87-1

DOI <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-87-1-2024-36>

© Інститут проблем виховання НАПН України

© Авторський колектив, 2024

